

СИНОНІМИ ІМЕННИКІВ І ДІЄСЛІВ ЯК ЕЛЕМЕНТ ТВОРЕННЯ ТЕКСТУ РОМАНУ М. МАТІОС «СОЛОДКА ДАРУСЯ»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (52)

УДК 811.161.2'282.2

DOI:10.24144/2663-6840/2024.2(52).179–186

Філак І. Синоніми іменників і дієслів як елемент творення тексту роману М.Матіос «Солодка Даруся»; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. У статті розглядається важливе питання архітекτονіки художнього тексту – роману української письменниці Марії Матіос «Солодка Даруся». Мова роману досліджується на предмет вживання синонімів іменників та дієслів, якими авторка передає власні творчі фантазії, які мовними засобами трансформує у художні образи. Мета статті – вивчення творчої практики письменниці, яка формує наратив на межі літературної мови та гуцульського діалекту, не порушуючи їх рівновагу у питанні використання синонімів. Завдання дослідження – опис ролі синонімів як елементів художньої експресії в романі. Використано метод суцільної вибірки, описовий, контекстуально-інтерпретаційний, зіставний, дистрибутивний.

Доведено, що окремі поняття, важливі для інтерпретації наративу, мають синоніми як ідеографічні, так і експресивні. У тексті ключові синонімічні ряди розкривають ставлення автора та героїв до сюжету, наповнюючи наратив відповідною інформацією, символами, конотаціями, авторськими асоціаціями. Письменниця вводить у свою розповідь синоніми, які вказують на час оповіді, належність персонажів до певного соціального середовища, а також створює відповідний топос подій. Оповідач добре знає історію села на кордоні кількох держав, долі окремих людей, які ламаються в страшних подіях Другої світової війни та повоєнний період, що і майстерно передається вживанням відповідних синонімів. Синоніми-дієслова переважно виконують у тексті роману експресивну функцію, на відміну від іменників, які є найчастіше є хронологічно значущими маркерами.

Важливе значення має спосіб уведення синонімічних рядів у контекст: контактне розміщення, дистантне, рамкове, градаційне. Така уважна робота з використанням лексичних багатств мови свідчить про високу майстерність авторки, уміння актуалізувати роль деталі, чим і створюються колорит та неповторність роману.

Вивчення практики використання синонімів іменників та дієслів дає можливість проникнути у творчу лабораторію письменника, у той світ, у якому взаємодіють, доповнюють, перетинаються семантичні поля, створюючи неповторні образи складної епохи.

Ключові слова: Марія Матіос, синонім, художній текст, іменник, дієслово, семантика, лінгвостилістика.

Формулювання проблеми. Одне з ключових питань сучасного мовознавства – дослідження специфіки архітекτονіки художнього дискурсу літературних творів. Елементом художнього тексту є слово в усіх його специфічних функціях, зокрема і як члена синонімічного ряду. Саме з цього погляду ми зробили спробу провести спостереження над системою синонімів у мові одного художнього твору – роману Марії Матіос «Солодка Даруся». Наше завдання – з'ясувати особливості функціонування у художньому тексті синонімів іменників та дієслів як найбільш уживаних і важливих частин мови, виявляючи можливі авторські особливості їх семантики.

Проблему лексичних синонімів давно активно досліджували українські лінгвісти Михайло Жовтобрюх, Анастасія Бевзенко, Лариса Лисиченко, Алла Коваль, Вероніка Басок, Віктор Левицький, Ніна Пашковська, Лев Полюга, Олександр Тараненко, Людмила Терещенко та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження побудови та особливостей художнього тексту були предметом зацікавлення багатьох українських лінгвістів, зокрема цій тематиці при-

ділена особлива увага в роботах І.Г. Чередниченка, С.Я. Єрмоленко, Л.Ф. Тарасова, В.П. Григор'єва, В.А. Чабаненка, З.І. Хованської та ін. Попри неоднаковість підходів до предмета вивчення, більшість лінгвістичних розглядають названу проблему як складову таких понять, як «стиль», «поетична мова», «мова художньої літератури», «художній текст».

Лінгвостилістика в Україні, як прийнято вважати, розпочинається в другій половині XIX століття першоджерелом, тобто працями видатного лінгвіста О.О. Потебні. Цінні спостереження щодо теорії мови художньої літератури, красного письменства містяться в дослідженнях українських мовознавців Л.А. Булаховського, М.А. Жовтобрюха, І.К. Білодіда, М.М. Пилинського, В.М. Русанівського, С.Я. Єрмоленко, В.С. Калашника, Н. Бойко, Л.О. Ставицької та багатьох інших, які сформулювали власне бачення важливих численних питань лінгвостилістики, новаторськи вирішили замовчану проблему щодо розвитку системи усіх різножанрових стилів української національної мови в історичних зрізах.

Матеріалом спостережень послужили власні записи, зроблені при читанні авторського тексту. Творчість письменниці, словесна поетична майстерність її отримала високу оцінку читачів та літературознавців, зокрема і письменників. Її твори схвально відзначені П. Загребельним, А. Дімаровим, Д. Павличком, Ю. Андруховичем, І. Драчем, І. Римаруком та ін. Тексти творів письменниці були предметом уваги українських мовознавців. Епічні прозові романи Марії Матіос – це віддзеркалення народних характерів, колориту живої стихії справжньої народної мови, буковинський гуцульський діалект із соковитими автентичними словами з говіркового мовлення.

Методи та методика дослідження. Для досягнення поставленої мети у статті використані такі методи: описовий метод – для групування вербалізаторів досліджуваного синонімічного ряду; концептуальний метод – для дослідження способів вербалізації гнізда та організації його компонентів; метод компонентного аналізу – для визначення семантичної структури вербалізаторів; метод стилістичного аналізу, методики суцільної вибірки тексту та зіставлення з словниковими матеріалами.

Виклад основного матеріалу.

СИНОНІМИ ІМЕННИКІВ

У тексті роману М. Матіос ми виявили ряди синонімів, які використовуються переважно для називання конкретних предметів, що мають важливе значення для розуміння конкретного епізоду.

Коса – волосся – волос. Основне значення – волосся. Синоніми ідеографічні, дозволяють конкретно визначити як реалію, так і емоційну оцінку. Слово *коса* має вужче значення, це вид зачіски, що підкреслює статус Дарусі як незаміжньої дівчини: *...заплітає–розплітає давно поріділу косу...* (М., 5); *А Даруся з гарно укладеною круг голови косою дивиться від повітки* (М., 43). Символічне значення коси кілька разів підкреслюється у тексті роману як мотив кари за порушення звичаю: *Вінчана жінка повинна зітнути свій волос по шлюбі* (М., 182). І далі: *Жінка, що має чоловіка, – то не дівка, що вона розплітала косу* (М., 182). Саме тому коса в тексті згадується як окраса Матронки, знаряддя катування і, врешті, знаряддя самогубства. Перерізати косу на мертвій Матронці наказує Дідушенко – коло нещастя замикається.

Збірна назва *волосся* вносить нейтральний статус: *Уже й листу на ній (груші) стільки, скільки на лисій Пітриковій голові волосся* (М., 14). В окремому епізоді, що характеризується великим емоційно-експресивним напруженням, авторка в одному контексті поєднує обидва синоніми: *обв'язав Матрончиною косою лавицю* (М., 143); *сором'язливо закриваючись розплетеною косою* (М., 144); *відв'язали мокре – пітне – волосся* (М., 146). Так звичайний синонім показує градацію почуттів персонажа від закоханості до нестримних ревностей та розкаяння.

Синонім *волос* має діалектний характер, відображає загальну назву поняття.

Конфета – цюця – барбариска – півник – льодяник. Основне значення – цукерка. Слово

має ключове значення для розуміння тексту твору, оскільки головна героїня Солодка Даруся не може бачити цукерок. Їй від них стає дуже погано, тому що в її пам'яті з цукеркою пов'язана зрада.

Лексема *конфета* вживається у тексті роману як загальна назва поняття, це слово відображає також час, коли воно з'явилося у говірці села, тобто повоєнний період: *Поки про конфети Даруся думає в своїй голові сама, без нікого чужого, голова не болить її ніколи, а як лиш хто нагадає вголос – тоді черепи зносить...* (М., 16).

Назва *цюця* – слово з дитячого лексикону, вказує на ставлення до героїні як до маленької, хворої дівчинки, хоча вона вже доросла. Синонім *барбариска* називає різновид предмета, вживається для створення достовірності епізоду. Барбариски – це популярні дешеві цукерки, тому персонаж дозволяє собі для образи Дарусі кинути їх на землю: *Дурна, а цюці не хочеш? На тобі цюцю! На цюцю! – і кинув жменю барбарисок під самі хатні двері* (М., 7).

Назви *півник* і *льодяник* у тексті твору мають дуже важливе значення. З ними якраз і пов'язаний епізод, коли розкривається негідна поведінка Дідушенка, простота і невинність Дарусі. Авторка Марія Матіос вживає їх різними способами – найчастіше рамково, на початку і в кінці невеликого мікротексту:

«Він такого півника, певно, не бачив. І офіцер витягнув із гамузи ще одного – тепер уже жовтого – льодяника» (М., 170).

Лід – крига – підлога ріки. Домінантою цього синонімічного ряду є слово *лід*, яке протиставляється у тексті роману поняттю *вода*. Саме у воді Даруся знаходить полегшення свого болю, у річці шукає розради.

Для підсилення враження від твердості, невіддатливості льоду Марія Матіос як контекстуальний синонім вживає описову назву *підлога ріки*.

Слово, яке позначає замерзлу воду, авторка роману називає також словом крига, яке має асоціюватися з кількома рядами вражень: твердості (твердий, як крига), холоду (холодний, як крига), безконечності льоду на ріці. Слова, що належать до синонімічного ряду *лід*, вживаються способом градації в одному мікротексті: *«Даруся тупцювала босими ногами по мерзлій підлозі ріки, ослабими від кілька добового лежання ногами гамселла кригу...»* (М., 11).

Слово – бесіда – розмова – мова. У тексті аналізованого роману Марії Матіос одним із ключових концептів є слова на позначення акту мовлення. Авторка вживає для цього іменники, що відрізняються відтінками значення та обсягом поняття. Даруся не говорить, хоча вона і не німа, їй властива безмовність, яка в процесі стосунків зі світом мертвих та світом живих зникає.

Слово *розмова* має у тексті нейтральне значення. Вживаючись одночасно у двох значеннях – розмова і молитва – синонім створює враження урочистості.

У значенні *розмова*, але з відтінком негативно-го забарвлення, *сварка*, використано слово *бесіда*: *Правда, поки почалася бесіда, а точніше, тристо-*

роння сварка між Іваном. Іриною та ближніми сусідами... (М., 46). В іншому контексті: *Ще трохи – і Даруся згадає, хто їй казав, що будь-яка бесіда може робити шкоду* (М., 15).

Негативні конотації набуває лексема *слово*, яка означає розмову, бесіду.

Здатність розмовляти, вести бесіду – важливе поняття для тексту роману. Письменниця окреслює його словом *мова*: *...Мова їй вертала у рот лиш тоді, як вона провідувала тата* (М., 31).

Голова – довбня. Важливим елементом образу Дарусі є її голова: авторка підкреслює, що дівчина розумна, тільки її часто мучить біль: *А її б'є біль у голову майже щоднини* (М., 14). Авторка в одному контексті інколи використовує кілька значень полісемантичного слова, щоб створити концентрований контекст: *Дарусю. Нашу маму часом болить голова, бо вона падала з дамби. Але вона не є слаба на голову. А Параска – трохи не сповна розуму* (М., 16).

Нейтральне слово авторка замінює стилістично забарвленим, згрубілим словом *довбня* тільки у мові Дарусі, коли вона сердиться на себе.

Господар – газда – газдик. У романі письменниця вживає слова на позначення особи, яка має певну власність, уміє розпоряджатися майном. У такому значенні використане слово *господар*, яке в устах Цвичка є дивним і дисонує з загальним уявленням про цього персонажа.

Для створення місцевого колориту письменниця вживає у значенні *господар*, *чоловік стосовно дружини* діалектизм *газда*: *Дехто із сільських газдів іноді наймав Івана траву косити або дрова колоти* (М., 39).

У значенні звертання слово *господар* набуває іронічного звучання, використовуючись у варіанті із зменшувально-пестливим суфіксом: *газдику*: *Понеділок. газдику, тяжкий день* (М., 39).

Подвір'я – двір – обора – обійстя. Значення 'двір', 'подвір'я' передається кількома синонімами, які відрізняються стилістичними характеристиками. Найчастіше письменниця вживає діалектизм *обора*, вкладаючи у це поняття цілий комплекс господарських споруд: *уже як та Марія умовила Цвичка стати до роботи на своїй оборі – Бог його знає* (М., 42). У нейтральному значенні використано слово *подвір'я*, яке є нормою літературної мови: *...далі замітала подвір'я* (М., 43).

Так само, для уникнення повторів, письменниця користується нейтральним словом *двір*, яке у контексті розширюється і зближується зі значенням *сім'я, родина*.

Місце проживання родини, велика кількість споруд на дворі передано словом *обійстя*, в яке вкладено відтінок спокою, солідності.

Вогонь – ватра – вогнище. Символічне значення у побуті гуцулів має вогонь. Через цей символ письменниця кілька разів показує наявність чи відсутність життя, енергії в героїні твору Дарусі. Нейтральне *вогонь* письменниця замінює діалектним словом *ватра*, що є семантичним діалектизмом: *... і ватру в печі не кладе, лиш холодний старий борщ сьорбає* (М., 57).

Вогонь, який розкладають не в печі, Марія Матіос характеризує синонімом *вогнище*, щоб найточніше передати неприродність події: *через ревнуці найперший сільський газда палив власну хату, розклавши вогнище із дружининою одягу на підлозі посеред спальні* (М., 59).

Дівчина – дівка – дівулиця – княжна. Основна назва поняття *дівчина* у творі передається нейтрально: *А ці жеребці не встидаються нападати на бідну дівчину!* (М., 53). У діалектному наративі письменниця передає це поняття словом *дівка*, яке має діалектний характер, так підкреслюючи згрубіле значення слова в контексті: *Але хто її після смерті перевіряти буде: дівка – не дівка* (М., 58); *гонорові газдівські дівки без вінка і батьківського благословення приносили у подолах нагуляних дітей* (М., 59).

Грубо, з негативним відтінком назва *дівчина* передається через діалектну форму слова *дівулиця*, що утворена від того ж кореня, що і нейтральне слово, але з додаванням семантично маркованого суфікса: *Сам у хаті трьох маєш, то краще за ними пускай очі, а не пасеш чужого...* (М., 58). Ритуально маркованою назвою є *княжна*, що позначає дівчину-наречену: *Бо до шлюбу вона – княжна* (М., 22). Саме це уявлення дає можливість Дарусі почуватися незалежною, не відступатися нікому на дорозі і взагалі триматися гордо.

Дитина – дитиня – дитинятко – дитя. Одним із найбільш вагомим у романі є концепт *дитина*. Солодка Даруся – незвичайна дитина, яка передчуває свою долю. Письменниця використовує для цього поняття синоніми з позитивним забарвленням, утворені від нейтрального *дитина*.

Спосіб, яким вводиться у текст слово-синонім, найчастіше – рамкова конструкція: *«Так само, як до дитини, викладе ... косу, приспить дитинятко цицькою...»* (М., 95-96). Інколи синонім *чудо-дитя* входить у текст для емоційності викладу. У переносному значенні слово *дитина* використовується, щоб показати зовнішність Матронки, яка була невеличка на зріст і поводитися по-дитячому. Використовуючи іменник середнього роду *дитиня*, авторка досягає ефекту ніжності, здрібності, який не досягається нейтральним іменником *дитина*.

Солдат – вояк – військовик – жовнір. Дія аналізованого роману охоплює події військового часу, тому у творі вжиті синоніми для називання людей, які мають стосунок до військової справи. Нейтральною назвою виступає слово *солдат*, яким називають всіх, незалежно від того, армію якої країни персонаж представляє: *Я був всього лиш старшим куди пошлють – солдатом* (М., 117). Солдати румунської та польської армії добре знайомі, тому розрізняються жандарми і жовніри: *...за його пам'яті муштрували там люд польські пани та іще шандарі та жовніри* (М., 102)..

Солдат, якого автор чи персонажі оцінюють негативно, названий стилістично маркованим словом *вояка*, що має фамільярний відтінок: *Тепер на ганку сиділи ті самі вояки, що перед цим перегорджували вхід до дзвіниці, і далі плювали на землю гарбузове насіння* (М., 119). Військові «совітів» у

тексті роману названі іменником *військовик*. Ця назва підкреслює, що селяни не розуміли, яку роль відіграють люди у військовій формі, є вони рядовими чи офіцерами : ... *якось незвично, по-доброму, за-сміявся військовик* (М., 140).

Ружа – георгіна – троянда. Можна помітити, що особливе смислове навантаження має у романі образ ружі, тобто жоржини, троянди. Це слово – буковинський діалектизм. У названому романі М. Матіос це важливий елемент сюжету, один із тих концептів, яким належить текстотворча роль, особливе символічне наповнення. Вже на самому початку твору згадується квітка - ружа. Квітка також є в епізоді третьої драми, коли мати Дарусі Матронка у церкві помічає Васюту Калинич і звертає увагу на вишиті на рукаві її сорочки троянди трьох кольорів. За цими квітами Матронка впізнає вкрадену ще до війни Васюту знакову річ, тобто великодню сорочку Ілени Курикової, а також і святкову одіж - запаску Дзьодзевої жінки. Саме цих людей, як і багатьох інших жителів, вивезли насильно з села в страшний холодний край, далекий Сибір. Це, як може видатися спочатку, незначна подробиця чи дрібна деталь. У кінці роману авторка пояснює символізм цього образу, вказуючи, що життя показується персонажам трьома різними обличчями, трьома кольорами.

Уже на початку роману авторка вказує, що солодка Даруся любить гарні квіти. Дівчина з рослинами розмовляє, їй зрозуміла потаємна їх бесіда, нещасна дівчина сприймає рослини за живі істоти. Більше за все їй подобаються саме ружі, лілії та айстри. На сторінках роману ці ж квіти будуть згадуватися в наступних частинах. Особливо часто згадується образ ружі (троянди), який у романі має багато символічних значень: символізує і любов (пристрасть), і кров (смерть), і мир, і війну тощо. У подальшому наративі на перший погляд розповідна подрібнена модель поступово, під певним кутом зору, складається в цільну конструкцію. Символічний образ ружі на початку твору означає, що саме йому належатиме провідна роль у розв'язанні загадки тої трагедії, яка сталася в житті героїні.

Розглянувши синоніми іменників у романі Марії Матіос, ми встановили, що у синонімічні відношення вступають такі слова, які називають важливі для розуміння твору поняття: назви людей і конкретних предметів. Синонімів іменників, які позначають абстрактні поняття, у творі не виявлено, що взагалі можна пояснити змістом роману: тут немає широких філософських роздумів, усі події стосуються конкретних осіб. Як синоніми письменниця використовує також діалектизми та словотвірні варіанти, що можна вважати авторськими особливостями мови Марії Матіос.

СИНОНІМИ ДІЕСЛІВ.

Мова аналізованого роману Марії Матіос надзвичайно багата на синоніми, що відзначають усі рецензенти та читачі. У романі дієслівні синоніми виконують усі притаманні їм функції. Основна текстотворча роль, якою послуговується письменниця, є функція уточнення, інакше кажучи, диференціа-

ції. Так само часто використовуються синонімічні одиниці, в яких застосовуються для заміщення та синонімічного протиставлення. У працях мовознавців, що досліджують лінгвостилістичні особливості синонімів, найчастіше називають такі головні способи введення синонімів у художній текст: контактне розміщення, дистантне, рамочне, градація. Для творів Марії Матіос властиві всі названі вище способи вживання синонімів у нарації зі стилістичним навантаженням, що, як нам видається, свідчить про високу майстерність письменниці, уміння актуалізувати роль найменших деталей, якими і створюються колоритні образи.

Синоніми дієслів *іти*, *ходити*. Слова *іти* і *ходити* належать в українській мові до багатозначних (полісемантичних) і мають прямі і переносні значення [Лахно 2005, с.39]. Пряме їх значення дуже близьке, що дає нам можливість аналізувати їх в одній групі. СУМ в 11 томах наводить 15 значень слова *іти* і 10 – *ходити*. Основне значення «ступати ногами, пересуватися, рухатися, змінюючи місце в просторі (про людину або тварину)» [СУМ, III, 53]. Вони можуть передавати або одноразовий, неповторюваний рух в одному якомусь напрямку, або повторюваний, тривалий рух. Синоніми, які вживає М. Матіос, відтворюють найрізноманітніші відтінки здійснення ходи, виражають її оціночну характеристику, ставлення автора чи персонажів до неї, обставини переміщення. Автор користується при цьому синонімами різних розрядів – семантичними, лексико-стилістичними, оказіональними тощо. Виписаний з тексту матеріал ми порівняли з синонімами, що наводяться у двотомному Словнику синонімів української мови, К., 1999, і з'ясували, що в досліджуваному романі їх уживається набагато більше, а це зумовлено можливостями художнього твору.

Словник синонімів у вказаному значенні наводить понад 20 синонімів до слова *іти*, тобто 'роблячи кроки, пересуватися у просторі'.

Словник також вказує на зв'язок цих слів зі словами *брести*, *дріботити*, *переходити*.

У цій лексикографічній праці визначені вісім синонімів до слова-домінанти *ходити* [ССУМ, II, 851].

Не всі з наведених у словнику синоніми вживаються у романі письменниці, а частина слів, що означають процесуальну ознаку *ходити*, не згадуються у цій лексикографічній праці. Про таке явище пише О.О. Тараненко, чітко розмежовуючи значення слова і слововживання. На прикладі дієслова *іти-перти-чимчикувати* автор показує, що слововживання може привносити в текст відтінок, який не фіксується у словниках. Подібні смислові відомі пояснюються як «наслідок впливу наявної чи бажаної атмосфери спілкування, як прагнення надати оповіді розмовного, невимушеного тону» [Тараненко 1980, с.59]. Такі слововживання є фактом, що не може враховуватися у словнику і найчастіше ігноруються як оказіональні.

Семантико-стилістичні синоніми у тексті роману представлені в основному словами розмовно-

го стилю. Вони дають оцінку дії *ходити* щодо способу пересування, швидкості, особливостей протікання процесу, але й передають ставлення автора, персонажів до описуваного процесу. Розмовний стиль цих дієслів створює ефект участі, наближеності читача до дії.

На швидкий рух вказують синоніми *мчати*, *летіти*, *гнати*. На означення дуже швидкої ходи письменниця вживає дієслово *мчати*, що відзначається широкими семантичними можливостями. Воно може виражати швидкий рух різного характеру: швидко йти, бігти, їхати, летіти. Вживання письменницею такого синоніма *мчати* за значенням швидко йти пояснюється не лише смисловою відповідністю, а й експресивною яскравістю.

Початок швидкого руху автор переважно описує за допомогою дієслова *шуснути*: *Медсестри зачіпали його незлобивим «А де твоя, Йване, дримба?»... – та й шуськали собі далі коридорами (М., 61).*

Розмовне *гнати* «швидко бігти, їхати, мчати-ся» [СУМ, II, 92] у М. Матіос має також значення «швидко йти», не зафіксоване в словнику. Вживаючи з цим дієсловом прислівник *довго*, автор підкреслює інтенсивність дії: *Так він довго жене повз рів, стискаючи свою палицю(М.,27).*

Розмовне *перти* в романі вживається з особливим стилістичним забарвленням. О.О. Тараненко у своїй статті пише, що «слово *перти* належить до згрубілої лексики і входить у ряд *ити – перти – чимчикувати*. Він зауважує, що «вихідні значення цих слів були б у своїх синонімічних рядах: *перти, сунути, валити*» [Тараненко 1980, с.59]. Ця характеризує дієслівна лексика виконує важливу роль у побудові мовної партії автора: *Зійшов з танку і попер крізь натовп (М., 154).*

М. Матіос, як впливає з наведеного контексту, вводить дієслово *перти* в ампліфікаційний ряд, що повинно увиразнити протиставлення персонажів, які належать до різних таборів.

Інший синонімічний контекст формується з дієслів *йти – пливати*: *А Даруся якось ніби всидливо дивилась собі під ноги – і таки пливла поруч з Іваном, як княжна, ще й рукою зрідка попоправляла волосся (М., 60).*

Слово *простувати* набуває емоційного забарвлення, яке вступає в контраст з загальним зниженим фоном мікротексту.

До розряду контекстуальних синонімів, що входять до поля *ити – ходити*, ми віднесли групи слів, які означають пересування, рух тільки в певному словесному оточенні. Так, слово *рушати* пов'язане з дією *ити*, але має інший відтінок – почати рух у певному напрямку: *Іван рушив назустріч, аж поки вода не сягнула йому грудей (М., 65).*

Цей ряд контекстуальних синонімів продовжує дієслово *дістатися*: *Іноді ті могли собі навіть посеред дня дістатися з краю на румунський бік (М., 105).* Слово означає у цьому тексті 'дійти з перешкодами'.

Значення 'рухатися швидко, високим темпом' автор передає за допомогою синоніма *дати ногам*

поля: Не одна душа не раз дає ногам поля, коли біля Йорчихи чатують пси (М., 25). Н. Венжинович зазначає, що такий варіант не фіксується у СУМ [Венжинович 2019, с.16].

Ходити швидко, намагаючись встигнути збити якомога більше, М.Матіос передає дієсловом *шнурувати*, яке входить у ампліфікаційний ряд *гасати – ходити – побувати – дістатися*.

Для передачі поняття 'ходити часто' письменник створює в невеликому відрізку тексту повтор одного дієслова, уникаючи синонімів *приходити – вчашати – появлятися – ходити*: *Може, він на неї сердиться, але ще було такого разу, щоб вона йшла до тата з порожніми руками. А не йшла, бо не мала з чим (М., 20).*

Синонімічний ряд роману поповнює дієслово *брати*: *Коло клубу вона бере різко вліво, переходить через широкий дерев'яний місток і наешті стає перед брамою (М., 24).*

Спосіб ходіння, характер кроків передається у невеликому контексті через синонім *тупцювати* до *ступати – вийти – побрести*. Такими синонімами авторка підкреслює емоційну наповнюваність ситуації: *Вона довго дивиться на них, гладить кожен по голові, нахиляється, начебто щось наказує, бере на руку кошик і ступає за браму (М., 24); Люди затупцювали, збиваючись до купи, як загнані в кошару вівці(М., 154);А далі Михайло скинув перед обома капелюха і побрів порожньою вулицею додому (М., 119).*

Відтінок значення безладно, без певної мети передано фразеологізмом –порівнянням *як мотилишні вівці*: *Після Дідушенка люди ходили, як мотилишні вівці: на рахунок нібито жива душа є, проте користі з неї – мало (М., 155).* Ставлення Дідушенка до місцевих селян зневажливе, як до тварин, тому й вони поводяться безтямно, як вівці.

Таке ж значення набуває слово *топтатися*: *Михайло топтався по селу, як у дурному розумі (М., 115).*

Семантично близький до попередніх синонімів *дріботити*, який вживається на позначення ходи малими кроками: людина, йдучи, часто робить маленькі кроки: *Даруся не могла пити гіркі настої – ні світ ні зоря сама тягнула маму на берег річки – і вони тихенько дріботіли уздовж берега аж до цього, старого тепер, млина, а потім вертали назад (М., 60).*

З іншим відтінком, іронічно, вжите слово *трястися* «дрібно ступати», поєднане зі словами різної експресії – *поважно і пси*: *Іде Даруся серединою вулиці – і обіч неї, як весільні дружби, поважно трясуться сільські пси (М., 23).*

Виконувати описану дію повільно авторка передає синонімом *чухатися*, поєднуючи його з *поспішати*, які в мікротексті сприймаються як антоніми: *Чухаються по два боки шандарі і жовніри – а охочих до бесіди газдів не поспішають розганяти нагайкою (М., 109).*

Стилістично ефект від вживання цих контекстуальних синонімів у межах абзацу посилюється через градаційний синонім *розтектися*: *газди,*

дивися, уже розтеклися між хатами, як дим (М., 109).

Про спосіб ходити через перешкоди, будучи п'яним, письменниця пише *плутатися ногами*.

Дієслово *податися* в контексті набуває значення 'піти, не отримавши бажаного': *Зітхнув Михайло, не відповівши за двері Капетутерові й слова, і подався так, як був – з порожньою каністрою до Гершикового млина (М., 113).*

Багатство синонімів цієї групи у творах письменника створює виразну картину руху персонажів, дозволяє краще уявити обставини, в яких відбувається описувана дія.

Синоніми до поняття говорити: говорити – розв'язувати уста – сказати – гаряканили – верещати.

Здатність розмовляти передається дієсловом *говорити*. Повторюючись у тому ж мікротексті, слово може набувати багатозначності:

Тату, а ксьондз з Богом коли говорить: коли в церкві молитву каже, коли ніхто не чує? – не відстає Даруся (М., 16).

Можливість говорити, здатність до мовлення передається фразеологізмом: *Ніхто, жодна душа у світі не знає, що тільки тут у неї розв'язуються уста (М., 28). Даруся твердо знала, що сказала лише одне слово: «Тату...» (М., 28).*

Письменниця використовує повтор того ж слова для підсилення ефекту: *Чуєте, Марійо, роками про це не казала, а тепер вам скажу, бо можуть мене скоро віднести поза Йорчиху, то так і з гріхом лишуся (М., 29).*

У значенні *говорити голосно, вигукувати* письменниця ставить у мікротекст слово *гаряканили*, яке має знижений експресивний відтінок: *Люди на гробках напивалися, гаряканили, а від гаркоту у Дарусі болить голова (М., 61).*

Значення «голосно кричати від захвату, радості» висловлюється дієсловом *верещати*: *Та їй було легко, і добре, бо вдома їх чекав тато, він підплював Дарусю на руки, підкидав над головою і вона верещала – аж Марія хитала головою з-за паркану (М., 61).*

Панувати – порядкувати – правити .

Синоніми вводяться у контекст методом градації, замінюючи один одного для уникнення повтору: *Коли, хто і скільки правив по той бік ріки, Михайло не дуже знав (М., 102). Ті панували недовго (М., 102). Та від минулої осені, відколи побиті німцем поляки вступилися з тамтого краю, а точніше, від 17 вересня 1939 року, у дзеркально відбитому через ріку Черемошному порядкували совіти (М., 102).*

Чекати – чатувати. Способом нагромадження синонімів у короткому відрізку тексту авторка добивається уникнення повтору та акцентує на терплячості тварин, які чекають Дарусю: *Собаки не тільки завжди чекають тут Дарусю, навіть коли б вона верталася від бітька поночі, але й подають знак усім іншим: коли за брамою Даруся, ходити туди не радимо. Не одна душа не раз дає ногам поля, коли біля Йорчихи чатують пси (М., 25).*

Напитися – набратися. Синоніми зі значен-

ням 'бути п'яним' письменниця вживає, щоб уникнути повторення того ж слова. Разом з тим слова мають різні семантичні відтінки щодо ступеня інтенсивності стану, тому можна говорити про стилістичний прийом градації: *Даруся дивується, чому ніхто не в'яже Славка, коли він напивається і дебоширить на півсела. На Великдень він так набрався, що хотів підпалити стодолу, а потім синє полум'я пішло йому з рота (М., 12).*

Плакати – слиннитися – флинькати. Як градаційний прийом використано контекстуальний синонім до *плакати – слинитися – флинькати*. Так персонаж хоче пом'якшити трохи грубуватий вираз заспокоєння жінки, яка боїться невідомості: *Чого ви слинитесь, небого? Як міг лагідно, запитав Михайло, подаючи їй горня води. – У мене, чули, жінка пропала, цяцькова дитина лишилася, і я не плачу... що плач допоможе? – Флинькаю, бо як думаю, що нас тут чекає, то й камінь би заплакав (М., 115).* Інтенсивність дії підкріплюється фразеологізмом та іменником *плач*, утвореним від того ж кореня, що й дієслово (тавтологія).

Горіти – палати

Улюбленим способом використання дієслівних синонімів для підкреслення інтенсивності дії у романі є повторення близькозначних слів: *Скажи мені, щось горить чи палає, що вони так метушаться і лиш людям нерви роблять? (М., 118).*

Отже, найчисленнішу групу у творах Марії Матіос складають дієслівні синоніми ідеографічного типу.

Як нам видається, таке багатство синонімів впливає з бажання письменниці найточніше, найбільш виразно, з найтоншою увагою до деталей передати дивовижний світ зображеної місцевості та складний час, у який відбуваються трагічні події.

Письменниця вміло використовує стилістичні можливості багатой української мови і використовує словникові та контекстуальні синоніми – дієслова. Українські мовознавці стверджують, що суттєвих відмінностей щодо експресивно-емоційного навантаження або належності до різних стилів у ідеографічних синонімів немає; семантичні додаткові відтінки тим часом помітні виразно. У романі переважають синоніми цієї групи, у значенні яких виділяється певна сторона, ознака, риса названого словом явища. Синонімічна палітра твору Марії Матіос надзвичайно багата і вражає своєю емоційністю, експресією. Саме ці самобутні синоніми органічно поєднують абсолютно нове і водночас звичайне, давно відоме, а це забезпечує високу мовно-художню майстерність авторського наративу.

Висновки. Дуже великий репертуар індивідуально-авторських синонімічних рядів у художній прозі Марії Матіос виявляється як у їх кількості, так і в особливостях використання, у найтонших семантико-стилістичних відтінках. Улюбленим прийомом використання синонімів для письменниці є вживання цілих ампліфікаційних рядів синонімів в порівняно невеликому відрізку тексту. Так створюються цілі блоки, концепти, поля синонімів, що,

безперечно, збагачує й увиразнює мову твору. Поширеним способом використання синонімів у творах Марії Матіос є заміщення (уникнення тавтології). У доробку письменниці, що відзначається добрим смаком і вишуканістю форми, синоніми виконують не тільки суто смислово уточнювальну функцію, а й естетичну, покликану сприяти фонетичній різноманітності тексту, його милозвучності. Спостереження над синонімічним слововживанням у творах Марії Матіос свідчить, що синоніми, що реалізують функцію заміщення, митець частіше

вживає в одному синтаксичному цілому чи в одному творі з метою активного формування стилістичного контексту і рідше в одному реченні для фонетичного урізноманітнення мови. Інколи синонімічні слова зв'язують складові частини тексту в одне речення за смыслом і цим передають розвиток думки, її рух. У такий спосіб авторка майстерно використовує синоніми для реалізації міжфразових зв'язків. Часто синоніми не тільки урізноманітнюють текст, але й є носіями конкретного емоційного забарвлення.

Список скорочень використаних джерел

- ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: Перун, 2002. 1440 с.
 Гр. – Словарь української мови. В 4-т. За ред. Б.Грінченка. Київ, 1907 – 1909.
 ССУМ – Словник синонімів української мови. У 2 т. Київ: Наукова думка. 1999.
 СУМ – Словник української мови. В 11 т. Київ: Наукова думка, 1970 – 1980.
 ФСУМ – Фразеологічний словник української мови. У 2 т. Київ : Наукова думка, 1999.

Література

- Бевзенко А.Т. Лексична синоніміка художнього твору: Тексти лекцій. Одеса. 1972. 46 с.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, Ірпінь: Перун, 2002. 1440 с.
- Венжинович Н. Фраземи з компонентами-соматизмами у творах М.Матіос та В.Шкляра. *Науковий вісник Ужгородського університету. Філологія*. Ужгород : ПП Данило С. І., 2019. Вип 2 (42). С. 13–21.
- Лахно Н. Особливості семантичної структури дієслів лексико-семантичного поля руху. *Українська мова*. № 3. 2005. С.38–45.
- Матіос М. Солодка Даруся. Видання сьоме. Львів: ЛА «Піраміда», 2011. 188 с.
- Насмінчук, І. Лексичні та фразеологічні синоніми на позначення емоції страху в прозі Марії Матіос. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта, (XX)*, 2024. С. 105–114.
- Словарь української мови. В 4 т. За ред. Б. Грінченка. Київ, 1907–1909.
- Словник синонімів української мови. У 2 т. Київ: Наукова думка. 1999.
- Словник української мови. В 11 т. Київ: Наукова думка, 1970 – 1980.
- Тараненко О.О. Синоніми чи не синоніми? *Культура слова*. Вип.19. Київ, 1980. С. 57–60.
- Українська мова : Енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія, 2000. 752 с.

References

- Bevzenko A.T. (1972) *Leksychna synonymika khudozhnogo tvoruu: Teksty lektsii* [Lexical Synonymy of an Artistic Work: Texts of Lectures]. Odesa. 46 s. [in Ukrainian].
- Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (2002) [A Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language]. Kyiv: Irpin: Perun. 1440 s. [in Ukrainian].
- Venzhynovych N. (2019) *Frazemy z komponentamy-somatyzmamy u tvorakh M.Matios ta V.Shklyara* [Phrasemes with Somatism Components in the Works by M. Matios and V. Shklyar]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Filolohiia*. Uzhhorod: PP Danylo S. I. Vyp 2 (42). S. 13–21 [in Ukrainian].
- Lakhno N. (2005) *Osoblyvosti semantichnoi struktury diiesliv leksyko-semantynchnoho polia rukhu* [Peculiarities of the Semantic Structure of Verbs of the Lexical and Semantic Field of Motion]. *Ukrainska mova*. № 3. S. 38–45 [in Ukrainian].
- Matios M. (2011) *Solodka Darusia* [Sweet Darusia]. Vydannia siome. Lviv: LA «Piramida». 188 s. [in Ukrainian].
- Nasminchuk I. (2024) *Leksychni ta frazeolohichni synonymy na poznachennia emotsii strakhu v prozi Marii Matios* [Lexical and Phraseological Synonyms for the Emotion of Fear in the Prose of Maria Matios]. *Ivan Ohiienko i suchasna nauka ta osvita*. Kharkiv. S. 105–114 [in Ukrainian].
- Slovar ukrainskoi movy (1907–1909)* [Ukrainian Language Dictionary]. V 4-t. Za red. B. Hrinchenka. Kyiv [in Ukrainian].
- Slovyk synonymiv ukrainskoi movy*. (1999) [Dictionary of Synonyms of the Ukrainian Language]. U 2 t. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Slovyk ukrainskoi movy*. (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian Language]. v 11 t. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Taranenko O.O. (1980) *Synonymy chy ne synonymy?* [Synonyms or not synonyms?]. *Kultura slova*. Vyp.19. Kyiv. S. 57–60 [in Ukrainian].
- Ukrainska mova: Entsyklopediia* (2000) [Ukrainian Language: Encyclopedia]. (1980). *Ukrainska entsyklopediia*. 752 s. [in Ukrainian].

**SYNONYMS OF NOUNS AND VERBS AS AN ELEMENT OF CREATING THE TEXT
OF THE NOVEL BY M. MATIOS “SWEET DARUSYA”**

Abstract. The article addresses an important issue of the architectonics of a literary text, specifically the novel «Sweet Darusia» by Ukrainian writer Maria Matios. The language of the novel is analyzed with regard to the use of noun and verb synonyms, which the author employs to convey her creative fantasies, transforming them into artistic images through linguistic means. The purpose of the article is to study the creative practice of the writer, who forms a narrative on the border of literary language and the Hutsul dialect, maintaining a balance between them in the use of synonyms. The research task is to describe the role of synonyms as elements of artistic expression in the novel. The methods used include complete sampling, descriptive, contextual-interpretive, comparative, and distributional analysis.

It is proven that certain concepts, important for the interpretation of the narrative, have both ideographic and expressive synonyms. In the text, key synonymous series reveal the attitudes of the author and the characters towards the plot, filling the narrative with relevant information, symbols, connotations, and authorial associations. The writer introduces synonyms into her narrative that indicate the time of the story, the characters' belonging to a certain social environment, and also creates an appropriate topos of events. The narrator is well-versed in the history of the village on the border of several states and the fates of individuals who are broken by the terrible events of World War II and the post-war period, which is skillfully conveyed through the use of appropriate synonyms. Verb synonyms primarily serve an expressive function in the novel's text, in contrast to nouns, which often serve as chronologically significant markers.

The way synonymous series are introduced into the context is of great importance: contact placement, distant, frame, and gradation. Such careful work with the lexical richness of the language demonstrates the high skill of the author and her ability to highlight the role of detail, thus creating the color and uniqueness of the novel. The study of the practice of using noun and verb synonyms allows us to delve into the writer's creative laboratory, into the world where semantic fields interact, complement each other, and intersect, creating unique images of a complex era.

Keywords: Maria Matios, synonym, literary text, noun, verb, semantics, linguostylistics.

© Філак І., 2024 р.

Ірина Філак – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; iryna.filak@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-002-8573-4040>

Iryna Filak – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; iryna.filak@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-002-8573-4040>